

UBEVIDSTE AFFEKTER

Ole Andkjær Olsen

Den psykoanalytiske teori om affekter falder i to indbyrdes usammenhængende dele. Den første angår det fylogenetiske arvegods, kroppens organer og funktioner, drifterne og i nogen grad den sociale interaktion. Den anden angår de bevidste affekter – eventuelt reguleret til særlige affektogene udløsningsprocesser, den affektive regulering af de psykiske processer, den ontogenetiske udvikling af realitetsprincippet på grundlag af lystprincippet samt forsvarsmekanismerne. Det manglende led er en teori om de ubevidste affekter, og en sådan teori findes der kun svage ansatser til i den psykoanalytiske litteratur. I artiklen undersøges nogle af disse ansatser, først og fremmest i Freuds skrifter, men orienteret efter pointer hos Sandor Ferenczi, Melanie Klein, Jean Laplanche og André Green.

Den psykoanalytiske litteratur om affekter er enorm, men nogen alment gyldig affektteori finder man ikke i den. Hovedinteressen har altid hvilet på analysen af forestillingsstrukturer. Affekterne er stort set blevet behandlet reduktivt eller deskriptivt og har været henvist til en marginal placering i teorien. På den ene side er de blevet ført tilbage til drifterne og disses på forhånd givne kvantitative og kvalitative egenskaber. På den anden side er de blevet beskrevet, sådan som de manifesteres i bevidstheden med reference til særlige affektogene udløsningsprocesser. Og disse to tiltag kan ikke skrues sammen til en helhedsteori. Der kommer til at mangle en sammenhæng. Ganske vist trækkes der undertiden lige linjer fra drift til affektmanifestation: fra selvopholdelsesdrift til sult og tørst, fra seksualdrift til forelskelse og kærlighed og fra dødsdrift til had og aggression. Men disse forbindelseslinjer kan aldrig blive andet end grove tilnærmelser til det faktiske sagsforhold, og desuden forklarer de ikke, hvordan det går til, at den samme driftsenergi kan forvaltes på flere forskellige måder.

Gennem den psykoanalytiske teori har vi fået et billede af driften som en impuls, der med udgangspunkt i en kropslig kilde oversættes til en psykisk repræsentation og fortsætter sin bevægelse gennem det psykiske apparats systemer frem til en manifestation som affekter, tanker eller handlinger. Driftens psykiske repræsentation udgøres af de såkaldte *forestillingsrepræsentanter*, dvs. driftsbesatte forestillinger. Besætningsenergien betegnes også som *affekt-mængden*, men den er underlagt forestillingsstrukturen, og det er ledningsbaner bestående af associerede forestillingslementer, der afgør, om den finder sit endelige udtryk som affekt eller handling.

Freud var ikke meget for at tale om *ubevidste affekter* på samme måde som

om ubevidste forestillinger. Det er imidlertid et sådant begreb, der er nødvendigt som supplement til den eksisterende affektteori. Det gælder spørgsmålet om, hvad affekten er, *efter* at den har frigjort sig fra driftskildens bestemmelse, men *før* den har fundet sin endelige skæbne i den ene eller den anden bevidsthedsmanifestation. Det må være muligt at operere med driftens *affektrepræsentanter* på lige fod med dens forestillingsrepræsentanter: affektrepræsentanter forstået som psykiske dannelser, der varetager frembringelsen af *bestemte* affekter, men som også kan udfolde psykiske kræfter uden at frembringe affekter overhovedet. Andre mulige betegnelser for disse dannelser er *affektberedskaber* og *affektpotentialer*.

Det er dette begrebsmæssigt set manglende led, jeg i det følgende vil søge efter i den psykoanalytiske litteratur om affekter. Nogle af mine holdepunkter har været Sandor Ferenczi, Melanie Klein, Edith Jacobson, David Rapaport, Jean Laplanche og André Green, men som så ofte er der ingen vej uden om Freuds grundlæggende formuleringer. I et større perspektiv vil jeg desuden argumentere for, at psykoanalysens relative negligering af de ubevidste affekter er en vigtig årsag til den aktuelle situation, hvor den analytiske terapi tilsyneladende er ved at blive overhalet både højre og venstre om af diverse psykoterapeutiske teknikker, der ikke er bange for at gå direkte i clinch med affekterne.

1. Den psykoanalytiske definition af affekt

Det var i de metapsykologiske tekster fra 1915, at Freud for alvor begyndte at systematisere sin affektteori, og det var også her, han rejste spørgsmålet om eksistensen af ubevidste affekter. Det voldte ham ikke besvær at sondre mellem bevidste og ubevidste forestillinger, men han kunne ikke umiddelbart applicere den samme sondring på følelser og affekter. "Det hører jo med til en følelses væsen, at den føles, altså at den bliver bekendt for bevidstheden." (1915e, s. 176). Affekter og følelser "svarer til udløsningsprocesser" (s. 177), og de statiske besættninger, der antages at eksistere forud for udløsningen, kan kun i den kliniske sprogbrug, ikke i den metapsykologiske, bestemmes som affekter:

"I alle tilfælde, hvor det lykkes fortrængningen at hæmme affektudviklingen, kalder vi de affekter for 'ubevidste', som vi genindsætter under rekonstruktionen af fortrængningsarbejdet. Sprogbrugen kan altså ikke siges at mangle konsekvens. I sammenligning med den ubevidste forestilling er der imidlertid den vigtige forskel, at den ubevidste forestilling efter fortrængningen vedbliver med at bestå som real dannelse i systemet *ubv*, mens der til den ubevidste affekt det samme sted kun svarer en begyndelsesmulighed, der ikke fik lov til at udfolde sig. Strengt tager, og skønt sprogbrugen forbliver ulastelig, findes der altså ingen ubevidste affekter, på samme måde som der findes ubevidste forestillinger." (ibid., s. 177).

Dette standpunkt kom til at danne skole i psykoanalysen, og det har haft den negative konsekvens, at man i udstrakt grad har negligeret de ubevidste affekter. Det skal på den anden side ikke overskygge den positive conse-

kvens, at man inden for psykoanalysens rammer begyndte at undersøge de affektogene udløsningsprocesser nærmere og sammenligne dem med andre udløsningsprocesser. Freud havde allerede i 1890'erne skelnet mellem to principielt forskellige former for udløsning, som han kaldte *indre* og *ydre forandring*: indre forandring forstået som affektudløsning, ydre forandring som egentlig motorisk udløsning rettet mod et ydre objekt. Sondringen blev dog først helt klar i en note til "Det ubevidste": "Affektiviteten kommer først og fremmest til udtryk i motorisk (sekretorisk, vasomotorisk) udløsning, der resulterer i en (indre) forandring af selve kroppen uden at forholde sig til yderverdenen. Motiliteten kommer til udtryk i handlinger, der er bestemt til at forandre yderverdenen." (1915e, s. 198).

Der trækkes her en grænse mellem uvilkårlige og vilkårlige reaktioner, men denne grænse er næsten pr. definition uskarp. Det er forskelligt, hvor mange udløsningsprocesser der kontrolleres af bevidsthedssystemet (eller jeg'et, som Freud senere foretrak at sige): "Mens *bv*'s herredømme over den vilkårlige motilitet er sikkert funderet, almindeligvis modstår neurosens angreb og først bryder sammen i psykosen, er beherskelsen af affektudviklingen gennem *bv* mindre befæstet. Selv inden for rammerne af det normale liv kan man se, at der foregår en stadig kamp mellem de to systemer *bv* og *ubv* om primatet over affektiviteten . . ." (ibid., s. 178). Hvor *bv*-systemet og det herpå byggede jeg kan gribe ind over for den udadrettede motilitet, er indflydelsen på affekterne begrænset. Det svarer til den almene erfaring, at man ikke kan træffe beslutning om, hvad man vil føle, selv om man undertiden kan have held til at hæmme og undertrykke sine følelser ved viljens mellemkomst såvel som gennem uvilkårlige forsvarsreaktioner. *Ubv*-systemet har altså direkte indflydelse på de affektogene udløsningsprocesser, men topisk må man forestille sig, at de er lokaliseret til *bv*-systemets randområder.

I "forelæsning 25" om angst præciserer Freud yderligere sin definition af affekt: "En affekt rummer for det første bestemte motoriske innervationer og udløsninger, for det andet visse fornemmelser, nærmere bestemt to slags, nemlig perceptionerne af de stedfundne motoriske aktioner og de direkte lyst- og ulystfornemmelser, der – som man siger – giver affekten dens grundtone". (1916-17, s. 312). Det giver i alt tre faktorer, som jeg vil udfolde lidt nærmere hver for sig:

(1) De primære affektudløsningsprocesser (den "indre" forandring) omfatter alle de kendte fysiologiske udtryk som hjertebanken, åndenød, gråd, tænderskæren, grimasser, kuldegysninger, svedeture, rødmen, erektion og orgasme. Freud havde længe været opmærksom på disse affektudtryk, ikke mindst i forbindelse med tydningen af konversionshysteriske symptomer, og i flere skrifter før århundredskiftet henviste han til Darwins bog om følelserne fra 1872. Men han var ikke parat til at løbe linen ud i denne retning. Han ville ikke definere affekten ud fra dens fysiologiske udtryk, og han understregede endog, at intet var ham mere ligegyldigt end "kendskabet til den nervevej, ad hvilken angstens spændingsprocesser forløber." (ibid., s. 310).

(2) Den sekundære perception af de primære affektudløsningsprocesser indgår også i affekten, men tillægges heller ikke den store betydning. Freud erklærer ligefrem, at den James-Lange'ske teori – der interesserer sig for det-

te forhold – er uforståelig og umulig at diskutere for psykoanalytikere (s. 313).

(3) Endelig indgår de direkte lyst- og ulystfornelser i affekten. Heller ikke bevidsthedssystemets evne til at omsætte impulser til lyst- og ulystfornelser vil Freud forklare neurofysiologisk, selv om han kunne have henvist til sin tidligere kollega, Sigmund Exners teori om de cerebrale lyst- og ulyscentre. Hans mange forsøg på at finde et oversættelsesforhold mellem psykisk spænding og lyst/ulyst fører til stigende rådvildhed (jvf. f.eks. slutkapitlet i *Hinsides lystprincippet* (1920g) og ender i masochisme-artiklen med antydningen af en *kvalitativ* forklaring fremfor en rent kvantitativ: ”Vi fornemmer tilsyneladende direkte parringsmængdernes tiltagen og aftagen i rækken af spændingsfølelser, og det kan ikke betvivles, at der findes lystbetonede spændinger og ulystbetonede afspændinger. Seksualophidselsens tilstand er det mest slående eksempel på en sådan lystbetonet parringsforøgelse, men givetvis ikke det eneste. Lyst og ulyst kan altså ikke relateres til tiltagen og aftagen af en kvantitet, som vi kalder parringsspænding, om end de tydeligvis har meget at gøre med dette moment. De synes ikke at hænge sammen med denne kvantitative faktor, men derimod med en egenskab ved den, som vi kan betegne som kvalitativ. Vi ville være nået meget længere i psykologien, hvis vi kunne angive, hvilken kvalitativ egenskab der er tale om, det *rytmen*, det tidlige forløb i ændringerne, stigninger og sænkninger af parringskvantiteten. Vi ved det ikke.” (1924c, her citeret efter *Metapsykologi 2*, s. 75). Dette problem vil jeg vende tilbage til i de efterfølgende afsnit.

Fastlæggelsen af den manifeste affekt ud fra disse tre punkter hindrer imidlertid ikke Freud i at arbejde videre med spørgsmålet om, hvad det er for psykiske processer, der går forud for og bygger op til affektudviklingen, eller, hvad det i det hele taget er, der kommer til udløsning som affekt. I *Jeg’et og det’et*, hvor han rekapitulerer affektteorien, kalder han ”det, der bliver bevidst som lyst og ulyst, *et kvantitativt-kvalitativt andet* i det sjælelige forløb” (1923b, s. 169, min fremhævelse), og selv om dette ”andet” ikke bliver bevidst som fornemmelser eller følelser, eksisterer det lige fuldt. Hvad det mere præcist drejer sig om får vi ikke at vide på dette sted, men hvis vi undersøger det fra den økonomiske og den topiske synsvinkel, har vi ikke gjort noget galt. Spørgsmålet bliver i så fald, hvad det rummer af *psykiske energier* og *psykiske strukturer*.

Her må vi springe i kronologien, for forholdet mellem psykisk energi og affekt havde Freud allerede beskrevet indgående i slutningen af den første artikel om forsvars-neuropsykoserne fra 1894: ”Jeg vil til sidst med få ord omtale den hjælpeforestilling, som jeg har betjent mig af i denne fremstilling af forsvarsneuroserne. Det er den forestilling, at der ved de psykiske funktioner kan skelnes noget (affekt-mængde, spændingssum), der har alle de samme egenskaber som en kvantitet – skønt vi ikke er i besiddelse af noget middel til at måle det – noget der kan forøges, formindskes, forskydes og udlades, og som breder sig ud over forestillingernes erindringsspor omtrent på samme måde som en elektrisk ladning udbreder sig over et legemes overflade.” (1894a, s. 74).

Ifølge denne tankegang er den psykiske energi *lig med* affekten eller affekt-mængden. Denne opfattelse kom Freud frem til gennem studiet af symptom-

dannelsens – og senere drømmedannelsens – mekanismer. Affektmængden blev forskudt fra én forestilling til en anden, fra én anvendelse til en anden, men affekten var i princippet den samme, når den endelig kom til udtryk (jvf. *Drømmetydning* (1900a), afsnittet om affekterne i drømmen). Drømte man, at man var til begravelse i feststemning eller til fest i begravelsesstemning, måtte stemningen – affekten – betragtes som det invariable element, der svarede til de latante drømmetanker. Denne tommelfingerregel kunne blot ikke generaliseres, for der fandtes også mange eksempler på *affektforvandling*, først og fremmest forvandling af libido – forelskelsens og kærlighedens affektmenge – til angst. Det gjorde det umuligt at forbinde den psykiske energi direkte med bestemte affekter. Hvordan skulle man i øvrigt også forestille sig informationer om affektdestinationen indkodet i det blotte energikvantum? Fandtes der endelig ”aktionsspecifikke energier”, ville affektforvandlingen til gengæld begynde at volde problemer.

I det andet metapsykologiske fremstød slog Freud fast, at den samme mængde driftsenergi kunne have forskellige ”skæbner” (1915c, 1915d, 1915e). Der kan opregnes en hel vifte af ”driftsskæbner”, men den grundlæggende skillelinje går mellem, om driftsenergien omsættes i *tanke og handling*, eller den udløses som *affekt*. De to muligheder kan også optræde i et blandingsforhold, dog således at den energi, der forbruges til den ene side, ikke samtidig kan bruges til den anden. Forholdet er komplementært. Man kommer til at tænke på damplokomotivet, hvor stemplets bevægelser svarer til den psykomotoriske udladning, mens dampfløjtens piben svarer til affektudviklingen. For at afbillede menneskets følelsesliv kan vi blot ikke nøjes med en dampfløjte. Vi skal snarere have fat i et helt orgel, hvor hver enkelt pibe giver sin affekttone. Orglets registre svarer i så fald til psykens følelsesregistre.

Den manifeste affekt hidrører altså ikke fra affektmængden alene. De psykiske strukturer må ind i billedet som det, der leder og fordeler affektmængden, bestemmer om den skal udløses som affekt, tanke eller handling. De psykiske strukturer udgøres i Freuds tankegang af indbyrdes associerede forestillingselementer, der i sidste instans stammer fra perceptionen. Freud var ”associationist” hvad baningerne mellem forestillingselementerne angår, men han beskrev dog også detaljeret, hvordan strategisk anbragte energibesættninger var i stand til at blokere nogle associationsveje og derved lede strømmen i nye retninger. Affektudløsningskanalerne blev således taget i brug som en slags sikkerhedsventiler, når vejen til motorisk udløsning af den ene eller den anden grund var spærret.

Denne fremstilling peger frem mod de forgreningspunkter i den psykiske struktur, hvorfra den ene vej fører til effektudløsning, den anden til tanke eller handling. Det var et stort fremskridt, da Freud i forelæsningsen om angsten indførte et særligt affektogent forestillings- eller erindringselement i strukturen. Dette element var associeret med psykens øvrige forestillingselementer, det repræsenterede som dem en reel oplevelse (eller havde i det mindste karakter af fantasi), og det stod i umiddelbar forbindelse med en af affektudløsningskanalerne. Freud indfører det i forlængelse af den allerede citerede definition af affekten som en udløsningsproces:

”Ved nogle affekter mener man at se dybere og erkende, at den kerne, som

holder den nævnte flerhed sammen, er gentagelsen af en bestemt betydningsfuld begivenhed. Denne oplevelse kan kun have været et meget tidligt indtryk af meget almen natur, et indtryk, der ikke skal placeres i individets, men i artens forhistorie. Jeg kan måske udtrykke mig tydeligere og sige, at affekttilstanden er bygget på samme måde som et hysterisk anfald, ligesom dette er den nedslag af en reminiscens. Det hysteriske anfald kan altså sammenlignes med en nydannet individuel affekt, den normale affekt med udtrykket for en generel hysteri, der er blevet til arv." (1916-17, s. 312).

Hermed griber Freud tilbage til sin gamle læresætning om, at hysterikerne mestendels lider af reminiscenser. Deres symptombilleder viser, at de hele tiden overfalder af mindelser om frygtelige oplevelser i fortiden. Der er ikke tale om klare erindringer, idet impulserne afværges og maskeres gennem anvendelsen af forsvarsmekanismer, men analysen afdækker i reglen den traumatiske oprindelse. Affekttilstanden er bygget på samme måde som et hysterisk anfald, siger Freud, og den peger således også tilbage på en fortidig traumatisk oplevelse, dog ikke i individets, men i artens forhistorie. Hysterien hidrører fra ontogenesen, affekterne fra fylogenesen. Her strejfer Freud igen Darwins teori om følelsernes udviklingshistorie.

Hvad er det så for begivenheder i artens tilblivelseshistorie, der ligger bag affekterne? Freud nøjes her med at give et bud på angstens oprindelse, og mærkværdigvis peger han på en ontogenetisk begivenhed: "Ved angstaffekten mener vi at vide, hvilket tidligt indtryk den bringer tilbage som gentagelse. Vi mener, at det er ved *fødselsakten*, at den gruppering af ulystfølelser, udløsningsimpulser og kropssansninger kommer i stand, der er blevet forbilliget for virkningen af en livsfare og senere af os gentages som angsttilstand. Den enorme parringsforøgelse ved afbrydelsen af blodfornyelsen (det indre åndedræt) var dengang angsoplevelsens årsag, og den første angst var altså toksisk. Navnet angst – *angustiae*, snæver passage – understreger karakteren af den indsnævring af åndedrættet, der dengang optrådte som følge af den reale situation, og som nu næsten regelmæssigt reproduceres i affekten." (1916-17, s. 313).

Ontogenese eller fylogenese? Det er en gammel diskussion hos Freud. På dette sted kan han med god ret dementere myten om heltefigurer, der – fordi de var født med kejsersnit – var ude af stand til at føle angst. På den anden side viser hans eksempel, at der må være tale om et samspil mellem konstitutionelle faktorer og ontogenetiske erhvervelser. I ulvemandens sygehistorie præsenterer Freud os for en teori om "fylogenetisk overleverede skemata, der ligesom filosofiske 'kategorier' sørger for, at livets indtryk bliver bragt på plads" (1918b, s. 109). Endvidere gælder, at når "oplevelserne ikke følger sig efter det nedarvede skema, sker der en omarbejdning af dem i fantasien", og så kan man ofte konstatere, at "skemaet sejrer over den individuelle oplevelse" (s. 110). Hvordan styrkeforholdet mellem ontogenese og fylogenese end er (forfattere som Laplanche og Pontalis (1964) har genlæst Freud med hovedvægt på den ontogenetiske forklaring), synes de omtalte skemata at være helt afgørende for affektproduktionen. Freud betegner dem også som *urfantasier*, og man kan finde mindst fire af dem i hans forfatterskab. Det gælder om dem alle, at de har et traumatisk indhold, og at de er affektorganiserende. De

retningsbestemmer hver for sig individets angst og begær, men de kan også flyde sammen og danne mere komplekse helheder.

(1) *Fødslen* er en reel begivenhed, men også en urfantasi, der angår barnets tilblivelse og forhold til det primære objekt, moderen. Adskillelsen fra moderen er angstprovokerende, hvilket omvendt giver anledning til en narcissistisk fantasi om at vende tilbage til moderskødet. Sammenvoksningen med moderen kan dog også være klaustrofobisk angstvoldende og afsætte et ønske om autonomi. Otto Rank gjorde som bekendt fødselstraumet til den altafgørende begivenhed i psykens udviklingshistorie og anlagde sin analytiske behandling alene med henblik på at afhjælpe dets eftervirkninger.

(2) *Urs scenen* er barnets reelle eller fantaserede overværelse af forældrenes samleje. Den føjes ind i den psykiske struktur via forskellige associationer. Elementært skaber den angst ved at tematisere tabet af moderen til faderen, og heraf følger jalousien og hadet mod faderen. Men den vækker også nysgerighed efter at vide, hvad det er, forældrene har sammen, og den kan herigennem pege frem mod en voyeuristisk fornøjelse ved at iagttage andres samleje. I alle tilfælde giver den holdepunkter for identificeringen med såvel moderen som faderen.

(3) *Forførelsen* findes som tema i utallige psykoanalyser, dels som kilde til senere seksualangst, dels som forklaring på indstiftelsen af en – i reglen pervers – seksualitet. Der har været megen opstandelse omkring forførelsestematikken, fordi Freud først hævdede, at seksuel misbrug af børn var den reelle årsag til hysteri, men senere modificerede det derhen, at mange hysterikere skabte forførelsesfantasi som forsvar mod deres eget seksuelle begær (jvf. senest Masson 1984).

(4) *Kastrationen* har ingen realitet i vor kulturkreds, og den spøgefulde trussel om kastration har det snart heller ikke mere. Alligevel spøger kastrationsfantasi i det ubevidste, hævder Freud. Barnets opdagelse af den anatomiske kønsforskel kombineret med en forøget følsomhed i genitalzonen er nok til at skabe den. Dens indflydelse på affektudviklingen er mere end velkendt: drengen reagerer med kastrationsangst, pigen med penismissundelse. Mange analyserer kvindens masochisme med tilbagevisning til kastrationsfantasi, og Laplanche (1980b) mener ligefrem, at flere former for omskæring – både af piger og drenge – har som funktion at indstifte den genitale seksualitet.

Man kan naturligvis ikke med rimelighed hævde, at alle affekter kan føres tilbage til disse fire traumer eller urfantasier, men jeg synes, at tankegangen rummer noget vitalt for forståelsen af affekternes genese, nemlig sammenhængen mellem den traumatiske oplevelse, aflastningen gennem bestemte affektudløsningskanaler og associationen til et bestemt fantasiindhold. Traumet er ikke den mindst vigtige del af helheden, og det kan ikke undværes totalt. Freud (1920g) mener, at virkningen af f.eks. togsammenstød bliver traumatisk, fordi det psykiske apparat ikke kan administrere det pludseligt tilførte energikvantum. Det psykoseksuelle traume indebærer på samme måde en energitilvækst, hvis sædvanlige – motoriske – udløsning forhindres. Derfor tages de vikarierende affektogene – vasomotoriske eller sekretoriske – udløsningskanaler i brug. Oplevelsen af ophobningen af driftsenergi betegnes af

André Green (1977) som et *indre traume*, men for at blive affektogent må det dog sammenkædes med et *ydre traume*, nemlig den begivenhed der hindrer driftstilfredsstillelsen, eller som – mere spidsfindigt – har provokeret driftspirringen. Alene i spædbarnsplejen er det let at udpege anledninger til, at libidostrommen får et uregelmæssigt løb. Barnet vil altid blive påtvunget større eller mindre kontrastoplevelser og vil dermed også få indpodet et bestemt affektregister.

Affekter dannes ved reproduktion af en oprindelig affektoplevelse. Affekterindringen udgøres af mindst to faktorer, nemlig en affektmængde og et forestillingsindhold. Det forekommer mig, at man kan gøre teorien mere anskuelig, hvis man indfører et begreb om en *affektomme* forstået som det specifikke energireservoir, der udløses ved affekten, og hvis kvantitet er proportional med affektoplevelsens styrke. På den måde bliver det forståeligt, at voldsomme traumer præger personligheden mere end ubetydelige traumer. Freuds og Breuers katarsisterapi gik netop ud på, at de indeklemte affekter skulle afreageres, og den såkaldte retentionshysteri havde som sin årsag en tilbageholdt, ikke afreageret affekt. Katarsisterapien var ikke tilfredsstillende, fordi en enkelt eller nogle få afreageringer ikke afhjalp sygdommen. Det skyldtes – som Freud senere erfarede – den stadige tilstrømning af ny driftsenergi, dvs. en stadig genopfyldning af de nævnte affektommer.

Affekterindringens anden faktor er *urfantasia* forstået som det forestillingsindhold, der er knyttet til affektoplevelsen. Har man vanskeligt ved at acceptere ideen om, at urfantasierne er medfødte, og tiltror man heller ikke spædbarnet evnen til at opfatte traumerne så præcist, at de senere kan indgå i det psykiske liv på lige fod med andre erindringer, er der også en tredje mulighed, nemlig at de oprindelige, diffuse perceptionsindtryk, der stammer fra den traumatiske oplevelse, senere – så at sige med tilbagevirkende kraft – bliver forlenet med et komplekst forestillingsindhold svarende til visuelt udbyggede eller sprogligt strukturerede erfaringer (jvf. Andkjær Olsen/Køppe 1981, s. 394-400). Hvor Freud betragtede affekterne som forskydelige og forestillingerne som varigt nedfældede, må man altså nu snarere sige, at affektommen ligger fast, mens urfantasia senere påklistres den som en affektudløser med forbindelseslinjer til andre punkter i den psykiske struktur.

Den psykiske dannelse, der udgøres af en affektomme og en fantasistruktur, svarer til det, jeg har kaldt en ubevidst affekt, og som man også kunne kalde et *psykisk affektpotentiale*. Tidligt erhvervede affektpotentialer hindres ofte i at udløse deres affekter på grund af jeg'ets forsvarsmekanismer, og derfor forskydes affektommens besætning gennem urfantasia til andre forestillinger. Fra det bevidste psykiske liv ved vi, hvordan en traumatisk oplevelse vendes til et løfte eller en ed, f.eks. når den forurettede sværger at bruge resten af sit liv på at søge hævn. De ubevidste affektpotentialer ligger på samme måde bag de varige *følelsesbindinger*, som de låner deres energi. Således forstår vi godt, hvorfor en afgørende traumatisk oplevelse kan brænde sig fast som personlighedens arkimediske punkt, og generelt må vi betragte affektpotentialerne som personlighedskonstituerende, idet de psykiske instanser – det'et, jeg'et og over-jeg'et – hver består af deres specifikke affektpotentialer. Personligheden bygger på "glemte affekter", hvis oprindelige udløsningskana-

ler af den ene eller den anden grund er blevet blokeret, og som derfor kan gøres tjenlige for udførelsen af helt andre projekter.

Konklusionen er, at vi må betragte affektpotentialerne som det teoretisk nødvendige mellemed ikke blot mellem drifterne og de bevidste affekter, men også mellem drifterne og det psykiske livs andre manifestationer: forsvarsmekanismer, karaktertræk, tanker og handlinger.

2. Affekternes regulerende indflydelse på de psykiske processer

Psykoanalysen har ikke som ambition at forklare, hvorfor nervesystemet omsætter de impulser, det modtager, til lyst- og ulystfølelser. Barnets sugen på moderens bryst og dets spontane flugt fra parringskilden er rene refleksfunktioner. Psykologien begynder først, når disse affektoplevelser erindres, og når erindringen griber ændrende ind i refleksen.

Vi kommer ikke uden om at tale om lystprincippet, dette stadige problem-barn i Freuds teoretiseren. På den ene side lægger det sig meget tæt op ad den klassiske hedonismes grundsætning om, at mennesket stræber efter at opnå lyst og undgå ulyst (allerede på Fechners tid var hedonismen relateret til spændingsniveauer og spændingskurver). På den anden side søgte Freud at omformulere det fra et teleologisk til et kausalt princip og fra et globalt til et lokalt virkende. Det er denne sidste tendens – der aldrig fik lov til at slå fuldt igennem –, jeg vil trække frem i det følgende.

En psykisk funktionsmåde, der alene er reguleret ud fra lystprincippet, er kendetegnet ved fraværet af selvbeherskelse og kalkulationsevne: lyst nu foretrækkes for lyst senere, lyst nu foretrækkes, selv om det resulterer i senere ulyst, og ulyst nu undgås, selv om det ville have resulteret i en senere lystopnåelse. Denne funktionsmåde er alle pædagogers mareridt, for den kender de fra det usocialiserede barn. Freud gik et skridt videre, idet han hævdede, at den både fandtes hos barnet og i det ubevidste hos den voksne. De mange lighedstræk mellem barnets psykologi og det ubevidstes psykologi fik ham til at mene, at processerne i det ubevidste simpelt hen var reguleret af lystprincippet. Til gengæld for denne ”nemme” pointe måtte han inkassere utallige problemer ved udformingen af teorien om dødsdriften og gentagelsestvangen, og nogen sammenhængende teori kom der alligevel ikke ud af det.

Hævder man omvendt, at *lystprincippet ikke gælder for processerne i det ubevidste (eller det'et)*, får man lettere ved at forstå den affektregulering, der faktisk finder sted. De i så henseende mest progressive formuleringer hos Freud finder man i *Hemmung, Symptom und Angst* (1926d). Her konkretiseres lystprincippets magtbasis til en særlig *lyst-ulyst-instans*, som ikke hersker uindskrænket, og som der endog skal en affekt til at ”ryste vågen” eller ”ryste op af dvale” (wachrütteln). Denne instans fungerer reflektorisk. Dens tilbagemelding til bevidsthedssystemet går simpelt hen ud på at fremme de processer, der fører til lyst, og – gennem afbesætning – hæmme dem, der fører til ulyst. Den minder mest af alt om et cerebralt lyst-ulyst-center, og dens funktionsmåde leder i øvrigt tanken hen på realitetsprøvelsens funktionsmåde, som Freud har analyseret nok så grundigt. I begge tilfælde er tilbagemel-

dingen uden værdi, hvis der ikke findes et jeg, der kan tage konsekvensen af den. Lyst-ulyst-instansen kan ikke af sig selv skaffe lyst eller hindre ulyst. Denne stræben må tværtimod ved sjælelivets begyndelse "finde sig i hyppigt at blive gennembrudt" (1920g, s. 65). Derfor må vi følge, hvordan affektreguleringen ændrer karakter i takt med jeg'ets genese.

Den tidligste egentlige jeg-dannelse kalder Freud for *lyst-jeg'et*. Med sprogbugen fra forrige afsnit kan vi sige, at det udgøres af de lystbetonede affekt-potentialer. Freud mener, at ulystbetonede forestillinger afbesættes, mens lystbetonede forestillinger besættes. Således kan han i *Drømmetydning* definere *ønsket* som "en fra ulysten udgående og på lysten sigtende strømning i apparatet" (1900a, s. 468). Det narcissistiske jeg kan kun ønske, og dets evne til at tiltrække og akkumulere besætningsenergien sikrer det mod at føle angst af egen drift. Denne analyse er imidlertid utilstrækkelig. Det vidner Freuds egen teori om dødsdriften om, og Sandor Ferenczis og Melanie Kleins rekonstruktioner af spædbarnets gennemgribende angstopplevelser peger på, at angstpotentialerne har psykisk realitet lige fra fødslen. Lyst-jeg'et modsvares af et "*ulyst-jeg*", der senere i væsentlig grad kommer til at indgå i over-jeg'et. Det narcissistiske udviklingstrin er præget af en ekstrem polarisering mellem lyst og ulyst, angst og begær, godt og ondt.

Overvindelsen af narcissismen afhænger af, om det lykkes at skabe en formidling mellem de to personlighedshalvdele, om det lykkes at integrere dem i en mere funktionel jeg-dannelse, og om denne udvikling gennemføres uden for store fraspaltninger. Formidlingsprocessen svarer til det, Freud i det tredje metapsykologiske fremstød kaldte *driftsblanding* (blanding af livsdrifter og dødsdrifter), mens integrationsprocessen følger af de associative koblinger fra urfantasierne til en fælles psykisk repræsentation af realiteten (Freuds *endegyldige real-jeg*). Ved siden af realitetsprøvelsen af forestillingerne (afprøvelse af om de modsvares af et reelt objekt) foregår der som antydnet en stadig "*af-fektprøvelse*" af dem, dvs. afprøvelse af om de har lyst- eller ulystkarakter. Både lyst- og ulyst-jeg'et udsender konstant besætninger til beslægtede forestillinger, og i real-jeg'et dannes de kausale kæder, altså rækker af forestillinger svarende til de processer, der fører til henholdsvis lyst og ulyst. Målet associeres med midlet og midlets forudsætninger, ligesom forestillingen om traumat omgives af et system af farezoner. Når disse associationskæder krydser hinanden, begynder integrationen: Ulyst-jeg'ets besætninger tvinger begæret ud på nye omveje til målet, ligesom lyst-jeg'ets opmærksomhed også afmærker faresituationer, hvorved forsvaret bliver mere effektivt.

Et ulystpotentiale har tre anvendelsesmuligheder: (1) det kan reproducere ulysten, (2) det kan via et ulystsignal fremkalde en forsvarsreaktion, eller (3) det kan omsættes i en udadrettet aggressionshandling. Vi har allerede strejft Freuds analyse af angstberedskabet: Ved besætning af selve den traumatiske erindring udløses et angstanfald, der er en gentagelse af den traumatiske situation angstreaktion (den såkaldt *automatiske angst*). Efter en indlæringsproces kan traumets logiske forudsætninger udløse et *angstsignal*, hvorved angst-potentialet i stedet finder anvendelse i en forsvarsreaktion. Jo større traumat har været, jo mere gennemgribende bliver forsvaret principielt. Brændt barn skyr ilden, siger man. Alligevel undrer vi os ikke over, at børn overser en fare:

piller ved de elektriske installationer, sluger livsfarlig medicin og løber ud på kørebanen efter en hoppende bold uden at se til højre eller venstre. Det kræver øvelse at aflæse disse situationers iboende faresignaler korrekt. Reagerer man allerede på det første signal, kræver det kun en ubetydelig reaktion at undgå faren. Når faren rykker tættere på, må reaktionen også blive voldsommere og resultatet alligevel dårligere, f.eks. ved en katastrofeopbremsning.

De psykoseksuelle angstaffekter er f.eks. forfølgelsesangst, angst for tab af objektet, angst for kærlighedstab, kastrationsangst, skamfølelse og skyldfølelse, men det gælder også for dem, at de er omgivet af farezoner, hvori der udløses særlige angstsignaler. Når disse signaler registreres i tide, kan jeg'et tage de passende forholdsregler. Man kan sige, at neuroser og psykoser er resultater af, at alarmen er udløst for sent, hvorved forsvaret er blevet voldsommere: personlighedsændrende, i nogle tilfælde direkte lemlæstende. Vi kender rækken af disse forsvarsmekanismer: rationalisering, isolering, reaktionsdannelse, fortrængning, projektion, introjektion, libidotilbagetrækning, fornægtelse. Jo længere frem i rækken, vi kommer, jo mere ændres personligheden, men jo dårligere lykkes det alligevel at forebygge angsten.

Et lystpotentiale, der er opstået efter én eller flere tilfredsstillelsesoplevelser, indebærer en spontan impuls til gentagelse af tilfredsstillelsen. Den direkte vej til målet via hallucination eller iværksættelse af en motorisk reaktion er ikke effektiv i længden, og det får Freud til at antage, at "en bitter livserfaring må have modificeret denne primitive tankemåde til en mere hensigtsmæssig, sekundær" (1900a, s. 445). *En bitter livserfaring* kan i denne forbindelse kun forstås som en ulystaffekt, og det er prototypen på enhver belæring. Lystimpulserne bevæger sig gennem et terræn, der er mineret med angstpotentialernes føletråde, og når de udløser et angstsignal, blokeres vejen videre frem gennem en forsvarsreaktion. Tilvejebringelsen af tilfredsstillelseslysten bliver en mere og mere kompliceret opgave. De mest farbare løsninger findes i den infantile udvikling ved samordning af libidinøse og aggressive impulser til *ambivalente objektrelationer*: når barnet "bider", "slår" og "skider på" forældrene, er det både kærligt og aggressivt ment. Disse udadrettede reaktioner er ganske vist ikke holdbare i det lange løb, men de giver som regel klar feed-back fra omgivelserne og dermed holdepunkter i den fortsatte udvikling.

Overgangen fra lystprincippet til realitetsprincippet er et klassisk tema i psykoanalysen. Realitetsprincippets funktionsmåde kan angives med stikord som selvbeherskelse, ulysttolerance, energiakkumulation og kalkulation, og den svarer til den optimale koordination af lyst- og ulystpotentialerne. Lyst- og siden realitetsprincippet gælder det område i personligheden, der ligger åbent for affektprøvelsen, dvs. hvor en given forestilling tildeles en bestemt affektværdi af de omkringliggende affektpotentialer. Opgørelsen af affektværdien er kun mulig for forestillinger, der har adgang til bevidstheden og den tidligere omtalte lyst-ulyst-instans. Den tilbagemelding herfra, der sætter affektreguleringen i gang (hæmmer og fremmer bestemte impulser), finder nemlig kun sted gennem bevidstheden. Men fremtvingelsen af realitetsprincippet har sine omkostninger: anvendelsen af kortsigtede og uoverlagte forsvarsmekanismer, der definitivt fraspalter en sektor i personligheden og sætter den uden for affektprøvelsens og affektreguleringens rækkevidde. For denne sektor,

som Freud først kaldte det ubevidste og siden det'et, gælder andre regler, *men altså netop ikke lystprincippet*. Skal man hæfte en betegnelse på, er trægheds- og konstansprincippet bedre end nirvanaprincippet. Processerne udtrykker en *gentagelsestvang*, det ligger *hinsides lystprincippet*, idet både lyst- og ulystbetonede oplevelser reproduceres uden hensyn til affektkvaliteten.

I det ubevidste eller det'et findes de "glemte" affekter, dvs. de affektpotentialer, der er aktive gennem den driftsenergi, de modtager, men som ikke mere råder over deres egne affektudløsningskanaler. De udfolder – som Freud siger om dødsdrifterne – deres kræfter i tavshed, blandt dem er lystprincippet lammet eller ligefrem narkotiseret. Det er navnløse følelser, der som parasitter påtvinger sig jeg'ets og over-jeg'ets affektpotentialer. Deres tvang bliver først synlig, når de til sidst provokerer forsvaret, eller når deres impulser har en upåvirkelig destruktiv karakter. Det'et rummer ikke kun "frie energier", men kan have et højt organisationsniveau med stærkt energibesatte traumatiske erindringer. Der kommer aldrig tilbagemelding på impulser fra det'et. Derfor kan der ikke finde målrettet tænkning sted. Tiden er ophørt med at eksistere. Der er ingen modsætning mellem godt og ondt eller positivt og negativt. Psykisk materiale, der fortrænges, lider en skæbne som den sunkne stad, Atlantis.

Også i jeg'et og over-jeg'et findes ubevidste forestillinger og affektpotentialer, men de er i princippet underlagt affektreguleringen eller medvirker til at håndhæve den. Det kan dog være svært at trække en nøjagtig grænse, da forstærkninger og impulser fra det'et kan fremkalde reaktioner i jeg'et og over-jeg'et, der minder om gentagelsestvangens funktionsmåde. Det vil jeg komme nærmere ind på i det næste afsnit.

Foreløbig vil jeg se lidt nærmere på det psykoseksuelle affektregister og dets forhold til affektreguleringen. Med Lacan og Laplanche vil jeg sige, at den seksuelle lyst ikke er nogen funktionel lyst. Den svarer ikke til opfyldelsen af nogen organisk funktion og kan ikke reduceres til en energetisk formel, hvor det gælder om at sænke spændingsniveauet eller holde det konstant. Som Freud selv fastslår, findes der lystbetonede spændinger og ulystbetonede afspændinger. Den dynamiske kraft, Lacan kalder *begæret*, sigter mod lystmaksimering og stræber således ud over den blotte gentagelse. En sådan stræben erkender Freud også, når han siger, at "af forskellen mellem den opnåede og den krævede tilfredsstillelseslyst fremkommer det drivende moment, der ikke tillader nogen opstået situation at vare ved, men som med digterens ord "haster ustyrligt frem foruden tugt og tømme" (Mefistofeles i Goethes *Faust*, 1. del, studerekammer)." (1920g, s. 49). Begæret stræber efter en *utopisk gentagelse*, og derfor bliver dets målsætning aldrig fuldt bevidst. Begæret er forankret i det'et og er herigennem undsluppet lystprincippets fornedrelse til realitetsprincip.

Begæret opstår, når lysten bliver genstand for erindring og manipulation, men begæret har mange forskellige strategier, mange forskellige anvisninger på og regler for opnåelsen af lyst. Vil man studere disse strategier, behøver man ikke at begrænse sig til kærligheds- og seksuallivet. Nogle af de bedste eksempler findes på kunstens og religionens område. Ligesom realitetsprincippets strategier må underkastes idelogikritik, må også seksualstrategierne vurderes m.h.t. deres omkostninger. Læser man D. A. F. de Sades romaner som anvis-

ninger på opnåelsen af den ekstreme seksuallyst, bliver det samtidig klart, at prisen herfor er et fascistisk menneskesyn.

Lystaffekten er ikke resultat af en jævnt flydende udløsning. Der skal et traume til at skandere libidostrommen, så der finder en opstemning sted. Den mest elementære lyst er da et resultat af, at den akkumulerede energi udløses pludselig. I barnets psykologi svarer det til, at moderen kommer igen efter at have været borte. I sit fravær er hun imidlertid blevet idealiseret, og før eller siden vil barnet afvise hende, fordi det er blevet mere forelsket i idealbilledet end i den virkelige moder. Man elsker det, man savner, og det, man ikke kan få. På analerotikkens område tilbageholder barnet ekskrementerne for at intensivere lystfølelsen ved defækationen. Lysten forudsætter en akkumulation. Man kan sige om lysten, hvad Freud siger om drømmen, nemlig at den ligner "et fyrværkeri, der forberedes i timevis, og som brænder af i løbet af et øjeblik" (1900a, s. 452).

Akkumulationen er dog ikke nok. Jeg har tidligere sammenlignet affektudløsningskanalerne med orgelpiber. Det, der sætter tonen an, er indsnævringen, dvs. modstanden mod udløsningen. På samme måde med affekten: Uden modstand mod den spontane udløsning fremkommer der ingen affekt. Nogle psykiske barrierer tjener energiophobningen, mens andre tjener forsnævringen af udløsningskanalen eller udarbejdelsen af den labyrinth, der må gennemsøges undervejs til udløsningen. Feinschmeckere på ethvert felt er tilbøjelige til at stille subtile betingelser for deres tilfredsstillelse, hvilket gør den til en besværlig undtagelse snarere end til reglen. En sød, modstandsløs lyst bliver hurtigt vammel, og kun en smerteblandet lyst er ren. Hos masochisten er tendensen drevet til det ekstreme, men netop herigennem får man øje på dens tilstedeværelse overalt.

Ophobning og udladning har en tidlig rytme, og man kunne fristes til at betragte orgasmens spændingskurve – der ofte har været fremstillet i diagrammer – som prototypen på den optimale affektproduktion. På den anden side foregår der en konstant søgen efter nye modeller for spændingsforløb, hvilket ikke mindst er tydeligt på det æstetiske område. Hvis den klassiske tragedie, udviklingsromanen eller den romantiske opera havde deres ideale forløbsstrukturer, er der siden blevet eksperimenteret grundigt med nye former. Også prædikanter, pædagoger og terapeuter lever på en måde af at piske følelserne op og drive dem rundt i manegen efter bestemte regler og hensigter. De er følelseslivets domptører på godt og ondt. Religiøse ritualer og religiøst bestemte forbud og påbud har som funktion at organisere affektoplevelsen. Mest udpræget i så henseende er samfund, hvor en lang periodes afholdenhed modsvares af tilbagevendende fester, hvor alle slags udskejelser er tilladt. Krav om helligholdelse af bestemte forestillinger og bestemte lokaliteter og om andagtsfølelse ved bestemte lejligheder har som formål at kontrollere de bølgebevægelser, der er grundlaget for affektdannelsen.

Freud skelnede mellem *førlyst* og *slutlyst* for at fastholde affektens tidlige rytme. Førlyst svarer til det at "have lyst", mens slutlyst svarer til at blive tilfredsstillet. Førlysten hører sammen med opbygningsfasen og de processer, der spærrer for eller hæmmer udløsningen, mens slutlysten er den lyst, der indkasseres som resultat af spændingsopbygningen. Man er enten på vej op el-

ler på vej ned. Jo længere, man går op, jo længere er der ned, og jo større er fornøjelsen. Den mekanisme lærer børn at kende på kælkebakken, og derfor trækker de kælken lidt højere op for hver gang. Det er også bjergbestigernes og vovehalsenes psykologi, der tegner sig her. Modstykket er det borgerlige ægteskabs stadige gentagelse af de samme orgasmer, de korte planmæssige nedture. Gentagelsen indebærer i virkeligheden en affektforringelse.

Begærets paradokser kan i vid udstrækning forklare paradokserne i kærligheds- og seksuallivet, men lige så vigtige i den psykiske økonomi er naturligvis de stabile følelsesbindinger, der udgør det konstante element i personligheden. Følelsesbindingerne er enten identificeringer eller objektsætninger, og de må antages at have en traumatisk – eller i hvert fald oplevelsesmæssig – oprindelse (jvf. første afsnit). I den ”harmoniske” personlighed behøver følelsesbindingerne ikke at ytre sig i form af affektogene udløsningsprocesser, og affektproduktionen bliver først synlig, når balancen ændres, eller når der er varige spændinger mellem de psykiske instanser. Man kan måske sige, at det først er reaktionen på ydre påvirkninger der afslører, hvilke uforløste spændinger personligheden rummer. De allerfleste affekter udspiller sig i tilknytning til objektrelationer og har måske netop disses uforudsigelighed som betingelse: forelskelsen, sorgen, skyldfølelsen, taknemmeligheden, medlidenheden, jalousien er eksempler på affekter, der ledsager kærlighedsobjektets skiftende positioner i objektrelationen. Selv om disse affekter udløses i en infantile erindringsbilleder, betyder det ikke, at de er unddraget lystprincippet indflydelse. Uhyggen indfinder sig først, når gentagelsestvangen har sat affekternes selvregulering ud af spillet, dvs. når fortrængte affektpotentialer holder jøgets karaktertræk på plads og tvinger det til at gentage de samme smertelige affekter og de samme sygelige objektrelationer om og om igen.

”Man kender således personer, hos hvem enhver menneskelig relation ender på samme måde: velgørere, der efter en tid forlades i bitterhed af deres protegéer, og som altså – så forskellige de end kan være – synes bestemt til at tømme utakkens bitre bæger til bunds; mænd, for hvem ethvert venskab ender med, at vennen forråder dem; andre, der i deres liv gentagne gange fremhæver en anden person som den store autoritet for sig selv eller for offentligheden, og som efter en vis tid selv styrer denne autoritet for at erstatte den med en anden; forelskede, for hvem hvert eneste kærlighedsforhold til kvinden gennemløber de samme faser og fører til samme afslutning osv. Vi forundres kun lidt over denne ”evige tilbagevenden af det samme”, når det drejer sig om en aktiv adfærd hos den pågældende, og når vi i hans væsen opdager det samme uforanderlige karaktertræk, der nødvendigvis må ytre sig i gentagelsen af de samme oplevelser. Langt stærkere virker de tilfælde på os, hvor personen passivt synes at opleve noget, som han ingen indflydelse har på, men hvor han alligevel kun møder gentagelsen af den samme skæbne.” (Freud 1920g, s. 33).

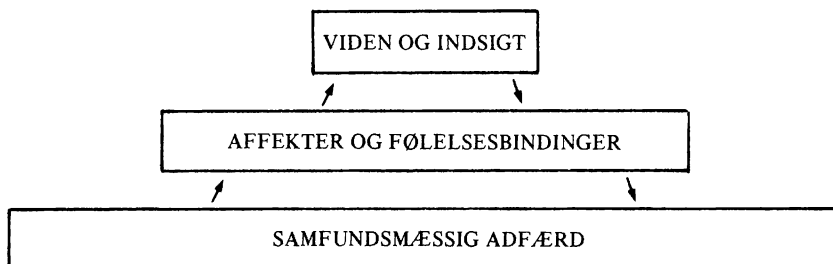
På de psykoseksuelle affekters område har man ikke meget ud af at skelne mellem lystprincippet og realitetsprincippet. Begæret respekterer ikke denne polaritet, da dets mål ikke er at finde den sikreste tilfredsstillelse med de mindst mulige omkostninger, uanset at dets strategier indbefatter sindrige kalkulationer. Affektstyringen eller affektreguleringen af de psykiske processer udgår fra lyst-ulyst-instansen, og dens effektivitet beror på, hvor mange af-

fektpotentialer der reagerer på tilbagemeldinger herfra. Den fundamentale skillelinje går mellem disse affektpotentialer og de ubevidste affektpotentialer, der kun adlyder gentagelsestvangen.

3. Affekterne i den analytiske terapi

Affekterne er centralt placeret i den psykoanalytiske terapi. Jeg har i et tidligere nummer af *Psyke & Logos* (Andkjær Olsen 1982) foretaget en logisk rekonstruktion af den analytiske terapi, som jeg her vil bygge videre på. Jeg opstillede dengang en pyramidemodel i tre etager og beskrev terapiens forløb som en bevægelse henover pyramiden, trin for trin. Tankegangen kalder dog også på andre sammenligninger, f.eks. et kinesisk æskesystem eller et teleskop med udtræk. I alle tilfælde er der tre etager eller tre led: I. Patienten placeret i sit eget miljø, der således bliver målestok for tilpasningsgraden. II. Patientens affekter og følelsesbindinger udfoldet i relation til analytikerens, der betragter dem som manifestationer af overføring og modstand. III. Patientens selvrefleksion, der ved analytikerens mellemkomst får karakter af bevidstgørelse.

Skift i niveau er et resultat af den analytiske teknik. Ved skiftet fra niveau I til niveau II udelukkes al anden adfærd end tale og alle andre relationer end den til analytikerens. Det bevirker, at handlinger forvandles til følelser, og at disse følelser overføres på analytikerens. De er så at sige analysens råmateriale, som forarbejdes gennem talen. Ved skiftet fra niveau II til niveau III vækkes patientens nysgerrighed m.h.t. følelsernes egentlige oprindelse, og analysearbejdet fører frem til afdækningen af fortrængte forestillinger og fantasier. Med dem i hænde stiger patienten igen ned på niveau II, hvor virkningen gerne skulle være, at de følelser, der er bundet til analytikerens i overføringen, tager det bevidstgjorte materiale i besiddelse og knytter sig til det. Herved er grundlaget for den utilpassede neurotiske adfærd elimineret, og når patienten igen træder ud i samfundet (på niveau I), vil han være rustet til at tage kampen op mod de vilkår, der gjorde ham til neurotiker.

Ved en normal affektoplevelse etableres der en associativ forbindelse mellem *affektpotentialet* på den ene side og *forestillingen om affekten* på den anden side. Affekten tolkes med det samme som resultat af denne eller hin begivenhed, og derfor har oplevelsen en adfærdregulerende virkning. Det er især ty-

deligt, når der er tale om belønning eller straf. Affektpotentialer leverer endog energien til fremtidig gentagelse eller undgåelse af oplevelsen. Her behøver vi ikke at sondre mellem den samfundsmæssige adfærd, affekterne og selvrefleksionen.

Ved en traumatisk oplevelse derimod er affektpotentialer så at sige defekt. Forestillingsdelen rummer ikke et nøjagtigt billede af, hvad der skete, og derfor kan det kvantitativt set stærke affektpotentialer ikke indgå i logiske relationer med resten af forestillingsstrukturen. Når affekten alligevel gentages, vil forestillingen om den føje sig ind et andet sted, og der vil være skabt en falsk forbindelse. Affekten bliver ikke blot fejlagtigt fortolket, den vil også begynde at betjene sig af sit nye forestillingsindhold som udløsningskanal, og den herigennem kunstigt forstærkede forestilling får da karakter af symptom.

Den neurotiske symptomdannelse forudsætter – ifølge den klassiske teori – at der er sket en affektforvandling, dvs. at et positivt seksuelt ønske nægtes opfyldelse via en traumatisk oplevelse og derefter tvinges til at ytre sig som symptomer. Det er imidlertid traumatet, der provokerer forsvaret, og traumatet er også med til at udvælge symptomet, så vi kan med god ret koncentrere vores opmærksomhed omkring det. Når forsvaret er analyseret, er analysen af de seksuelle ønsker, som forsvaret gjaldt, et mindre problem.

Det psykoseksuelle traume opnår sin skæbnesvangre virkning, fordi faren er forblevet ukendt. Det udlagte angstsignalsystem arbejder i blinde og ytrer sig slet ikke en tid efter traumatet. Angstpotentialer får først et forestillingsindhold med tilbagevirkende kraft, når der optræder en begivenhed, der har en perifer lighed med det oprindelige traume. Som et produkt af de to successive oplevelser opstår urfantasi, der fremover bliver de psykoseksuelle affektpotentialers eneste indgang til den psykiske struktur. Urfantasi – eller urfantasierne – udtrykker både angsten og begæret og rummer dermed kimen til sin egen fortrængning. Om udgangen bliver normal eller neurotisk afhænger af, hvor stort et område omkring urfantasi der er mineret af angst, og følgelig hvor store omveje driften tvinges ud på for at finde udløsning. Det er som tidligere diskuteret angsten, der profilerer begæret, og en høj angsttolerance er derfor en fordel. Neurotikerens er ham, der ikke tør tage turen ned ad kælkebakken, og som enten bliver oppe med en permanent ulystbetonet ængstelighed som resultat eller tager turen ned ad en kilometerlang, besværlig omvej uden bratte fald i terrænet.

I den analytiske terapi arbejdes ud fra den forudsætning, at angsten har beholdt sin styrke, fordi faren er fejlvurderet. Stærke driftsimpulser kan selv udløse angsten og forsvaret, som om der var en reel og aktuell fare for gentagelse af traumatet. Neurotikerens kender ikke årsagen til sin angst og opfinder derfor ubrugelige forklaringer i forbindelse med sin symptomdannelse: angst for heste, ulve, voldtægt, sin frygtelig straf. Tvangsneurotikerens overbeviser sig om, at hele hans fremtidige skæbne afhænger af, at han lader være med træde på flisesammenføjningerne og tusind lignende ting. Ud af dette neurotiske virvar opstår der i analysesituationen en overføringsrelation til analytikerens. Symptomerne koncentrerer sig gradvis omkring analytikerens person. Med dette materiale til rådighed finder analytiker og patient sammen frem til den problematiske urfantasi eller det problematiske traume. Forestillingen om det

forbindes associativt med det pågældende affektpotentiale, og energien herfra udløses nu gennem bevidstheden, gennem tale og senere gennem handlinger. Overføringerne på analytikerens er et vigtigt skridt på vejen, fordi traumat altid har relation til andre personer. Analytikerens overtager disse personers roller efter tur, og patienten får herved lejlighed til at gennemleve den angst, aggression og kærlighed, der var blevet forvrænget i neurosen. Traumat erkendes og accepteres som noget fortidigt, som en begivenhed der kan bemestres psykisk, også selv om den skulle gentage sig, og som noget tilgiveligt, hvad enten det drejer sig om at befri patienten for hans skyldfølelse eller for hans nag til forældrene.

De kræfter, der modarbejder denne terapeutiske proces, sammenfattes af Freud under betegnelsen *modstand*. Der er mange former, men de drejer sig alle om patientens utilbøjelighed til at revidere sine neurotiske følelsesbindinger. Neurosen har mange gange bidt sig fast i en sådan grad, at analytikerens arbejder forgæves. En synlig effekt af modstanden er de årelange analyser. Analytikerne har fået den opfattelse, at hver enkelt lille følelsesmæssig oplevelse skal *gennemarbejdes* omhyggeligt, og det kan være et sisyfosarbejde med mange tilbagefald. Allerede i Freuds levetid var der analytikere, der fandt denne tingenes tilstand utilfredsstillende, og som derfor forsøgte at forbedre den terapeutiske teknik. Den mest fremtrædende af dem var Sandor Ferenczi, der var tilbøjelig til at vende tilbage til neurosens traumatiske ætiologi som erstatning for teorien om urfantasierne, og som ikke mente at der var nogen vej uden om et reelt følelsesmæssigt samspil mellem patient og analytiker fremfor den ensidige og upersonlige overføringsrelation. Der kan ikke i dag være tale om simpelt hen at rehabilitere disse synspunkter, men de fortjener alligevel overvejelse af to grunde. For det første har affektmodstanden vist sig at være et næsten uoverkommeligt problem for den klassiske psykoanalytiske teknik, der – med en kendt dansk psykiaters ord – er bedst egnet til at helbrede patienter, der allerede er raske. For det andet kan der rejses tvivl omkring de fortrin, man traditionelt har tillagt psykoanalysen fremfor andre terapeutiske teknikker: at den lader patienten selv komme til orde uden manipulatoriske overgreb, og at den gør *sandheden* til løftestang for helbredelsen.

Affekter er en slags indre objekter for erkendelsen, men de er snævrere knyttet til det erkendende subjekt end de ydre objekter og er derfor også vanskeligere at gøre til genstand for en videnskabelig erkendelse. I den analytiske terapi gøres affekterkendelsen til et spørgsmål om at erkende de ubevidste forestillinger, som affekterne er bundet til, og det har smittet af på affekternes metapsykologi. De ubevidste affekter er blevet opsuget i driftsteorien, mens de bevidste affekter dels er blevet beskrevet fænomenologisk, dels relateret til særlige affektogene udløsningsprocesser. Jeg har i de foregående afsnit argumenteret for, at de ubevidste affekter må tillægges en lige så stor betydning som de ubevidste forestillinger, og det har for mig at se som konsekvens, at den klassiske psykoanalyse – der er rettet mod forestillingerne – ikke kan betragtes som en umiddelbart gyldig metode til affektanalyse. Der arbejdes ud fra antagelser om affekterne, der aldrig er blevet undersøgt videnskabeligt, endside bevist. Jeg vil her trække nogle af disse antagelser frem og kritisere dem.

Første antagelse: *Enhver affekt har et naturligt tilhørsforhold til en forestilling eller en forestillingsstruktur.* I neurosen er dette tilhørsforhold brudt op. Affekten er blevet forskudt til en forkert forestilling. Men i terapien føres affekten tilbage igen, eller rettere, den finder selv tilbage til sin tidligere ligevægtstilstand, omtrent som når en fjeder, der har været presset ud af form, retter sig op igen.

Det nære forhold mellem forestilling og affekt har været forklaret på forskellige måder. Oprindeligt var traumet det forbindende led: traumet frembragte affekten og efterlod en forestilling, som blev fortrængt, hvorfor affekten måtte finde et andet forestillingsindhold. Denne teori blev siden udbygget fylogenetisk: det var traumer i artens forhistorie, der havde skabt affekterne, og som desuden havde indpræget de erindringsspor, der hos nutidsmennesket optrådte som urfantasier. Endelig blev urfantasierne forklaret ontogenetisk: som tilbagekastede fantasikonstruktioner, der med forsinket effekt gjorde mindre betydningsfulde barndomsoplevelser traumatiske.

Nu tror jeg – med Ferenczi – ikke, at et egentligt traume kan undværes i neurosens ætiologi. Det er imidlertid højst usandsynligt, at et tidligt traume vil efterlade et præcist erindringsbillede, der siden kan graves frem. Derfor er Freuds teori om den tilbagekastede urfantasi, der bemægtiger sig den traumatiske erindrings affektomme, plausibel nok. Problemet er, at en analyse af denne urfantasi ikke er en analyse af affekten. Der kan tilkobles mange andre fantasier til den samme affektomme, og da ingen af dem behøver at have lighed med den traumatiske oplevelse, findes der intet kriterium på, hvilken af dem, der er den *sande*. Endvidere er psykoanalytikerne enige om, at det ikke nødvendigvis er den terapeutisk set mest effektive analyse, der er den mest sande.

At affekten holder fast ved sin neurotiske udtryksmåde og ikke ”vil tilbage” til urfantasi, kaldes i psykoanalysen for modstand, men hvis affekten ikke som forudsætning kan tildeles et naturligt forestillingsindhold, mister analytikerens arbejde sin karakter af sandhedssøgen og får i stedet præg af affektmanipulation. Hvad affekten egentlig er forbliver i alle tilfælde uopklaret.

Anden antagelse: *I forbindelse med det terapeutiske arbejde foregår der en videnskabelig analyse af det ubevidste.* Forfattere som Hartmann mente endog, at analytikeren med sine tydningsforslag og registrering af patientens reaktioner herpå betjente sig af en slags eksperimentel metode. Ved en videnskabelig analyse vil man imidlertid kræve, at forskerens ”påvirkning” af genstanden kan udskilles af analyseresultatet, for at analysen kan påberåbe sig en sandhedsværdi. Dette synes ikke at være noget problem, når det drejer sig om den terapeutiske effekt, for den indfinder sig først efter analysen – som resultat af den. Analytikeren vedgår også, at overføringsrelationen er en kunstig relation, som indebærer en ændring af det oprindelige sygdomsbillede, men han hævder, at den patologiske grundstruktur er den samme i begge tilfælde. Her må man imidlertid indvende, at kontakten mellem patient og analytiker *kan* være mere indgribende, end det forudsættes i og med overføringsbegrebet. Der kan indpodes nye affekter i patienten, ligesom forholdet kan være traumatiserende, og så kommer analysen i virkeligheden til at handle om sig selv og køre i ring.

Omvendt garanterer overføringsrelationen ikke, at alle affektpotentialer kommer frem og bliver aktiveret. Ubevidste affekter kræver ofte en provokation for at ytre sig, ikke mindst hvis de har været genstand for stærke forsvarsmekanismer. Det var en af Ferenczis ideer, at analytikerens rolle skulle være at fremprovokere så mange affekter som muligt for at forebygge fremtidige neuroser, men en sådan procedure øger unægtelig risikoen for yderligere affektindpodning og traumatisering.

Affekten tildeles en "søgerfunktion" i udforskningen af det ubevidste. Ved anvendelsen af indfald og frie associationer forudsættes det, at de ubevidste kræfter sætter sig tydeligere igennem. Det infantile videbegær aktiveres desuden som understøttelse af patientens interesse for sit eget ubevidste. Dette videbegær er imidlertid seksuelt funderet; det opstod som reaktion på barndommens store seksuelle gåder og indeholdt desuden et element af voyeurisme. Herved bliver det en seksuelt farvet sandhed om det ubevidste, der kommer frem. I stedet for at blive en objektiv viden om det ubevidstes affektive grundlag, bliver det en affektstyret erkendelsesproces, der kun opsøger de forestillinger, der er seksuelt pirrende.

Tredje antagelse: *Alle aktualiserende affekter er påvirkelige gennem analyse.* Affekterne aktualiseres ved overføring og regression. Traumer i barndommen genopleves med fuld følelsesmæssig styrke, og patienten får herved en chance for at revidere sin patologiske reaktion. Analytikerens nøjes – i princippet – med at klarlægge det ubevidste materiale og være passiv genstand for patientens overføringer. Og i den situation vil han ofte konstatere, at den terapeutiske effekt udebliver, fordi "modstanden" er for stor.

Jeg har ovenfor argumenteret for, at modstand er et gummibegreb, der forudsætter en på forhånd givet, ideel psykisk balance. Ud fra et affektøkonomisk synspunkt er psyken imidlertid snarere præget af inertie. En overvægt af negative affekter kan ikke i sig selv elimineres ad erkendelsens vej, hvis der ingen positive kræfter findes til at levere den accept, tilgivelse og optimisme, det kræver at blive helbredt. Erkendelsen har kun en effekt via den – begrænsede – mængde af affektive kræfter, den kan mobilisere i videbegærets form. Overvurderingen af "sandhedens magt" vidner om psykoanalysens rødder i det forrige århundredes refleksions- og oplysningsfilosofi.

Også her tog Ferenczi hul på nogle nødvendige overvejelser, idet han med sin "neo-katarsis" holdt fast ved muligheden for en afreagering af traumatiske oplevelser, ligesom han ikke udelukkede en mere kontant positiv affektstøtte fra analytikerens side. Mangel på kærlighed i barndommen må afhjælpes gennem tegn på analytikerens kærlighed for at etablere den balance mellem positive og negative affekter, der er nødvendig for den egentlige analytiske terapi.

4. Afsluttende bemærkninger

Psykoanalysen har et stærkt ambivalent forhold til affekterne. De udgør – placeret i pyramidemodellens mellemste etage – selve den gyngende grund, som det analytiske arbejde foregår på, og den analytiske teknik omfatter en hel kodeks for, hvordan affekterne skal tackles. Men i teorien er affekterne

forsvundet. Den psykoanalytiske metapsykologi er i bedste fald en toetagers pyramide, hvor den øverste etage handler om forholdet mellem bevidste og ubevidste *forestillinger*, mens den nederste etage udgøres af interaktionen mellem *krop* og *samfund*. Det er paradoksalt, at psykoanalysen, hvis kliniske dimension er centreret om affekterne, næsten ingen ansatser rummer til en selvstændig affektteori.

At affekterne beherskes og betvinges gennem benævnelse er en gammel erkendelse, f.eks. klart formuleret hos Spinoza. Litteraturen om affekter har handlet om de benævnte og navngivne affekter: de bevidste affekter. Udforskningen og tæmningen af affekterne er gået hånd i hånd, således at vi mangler pålidelig viden om de utæmmede, ubevidste affekter.

Jeg har i denne artikel i koncentreret form fremstillet nogle af de brokker til en teori om de ubevidste affekter, der findes i psykoanalysen. Jeg har lagt hovedvægten på Freuds forfatterskab, om end jeg også har undersøgt nyere arbejder. Sandor Ferenczi og Melanie Klein var de første til at vise, at affekterne var blevet underkendt. Det var allerede omkring 1930. Ego-psykologerne Edith Jacobson og David Rapaport tørnede i 1950'erne sammen i en diskussion om, hvorvidt affekterne skulle studeres som specifikke spændingsforløb, eller de skulle defineres ud fra deres biologiske affektudløsningskanaler. En anden ego-psykolog, Ralph R. Greenson, der gennemdiskuterede den psykoanalytiske teknik, banaliserede affektbegrebet ved at reducere *modstand* til en form for *forsvar* og – som konsekvens heraf – kassere begrebet om gentagelsestvangen til fordel for den bevidste affektstyring gennem lystprincippet. De fleste arbejder kom herefter til at dreje sig om klassifikation og benævnelse af affekterne.

Det kan ikke undre, at affekterne har fået en stedmoderlig behandling inden for psykoanalysens sprogteoretisk orienterede retninger, den hermeneutiske og den strukturalistiske psykoanalyse. Den tidligere Lacan-elev, Jean Laplanche, anklager endog lacanismen for at have udstødt affektbegrebet under anvendelse af hån og ironi og for at indrangere alt under ”signifiantens primat” (jvf. dog den efterfølgende artikel af Laurits Lauritsen). Laplanche fremhæver, at enhver binding af en affekt til en signifiant også er en påvirkning af affekten, og han ønsker derfor at begrebsliggøre affekten, sådan som den eksisterer, forud for bindingen. Til det formål inddrager han Freuds begreb om *frie energier*, der har en eksistens forud for enhver symbolisering. Men så vidt jeg kan bedømme, falder han herefter i den modsatte grøft, idet han reducerer den ubundne affekt til driftsenergien slet og ret (og for ham er dødsdriftens og seksualdriftens energi identiske). Det får ham således til at erklære, at angsten, begæret og smerten ”i sidste instans og på en vis måde er én og samme affekt” (1981, s. 29). Det er næppe et brugbart grundlag for en affektteori.

Forud for Jerusalem-kongressen om affekter i 1977 blev André Green – også en tidligere Lacan-elev – af den internationale psykoanalytikersammenkomst bedt om at udarbejde en oversigt over affektbegrebets historiske udvikling inden for psykoanalysen. Det resulterede bl.a. i en formidabel nedgøring af de ego-psykologiske bidrag til affektteorien. Greens positive bidrag knytter an til kliniske iagttagelser hos Klein og Bion. Han forestiller sig en ”affektiv logik” baseret på affektoplevelsernes egne erindringsspor, der eksis-

sterer forud for og oprindeligt uafhængigt af omverdensperceptionens erindringsspor:

”For mit vedkommende ser jeg ingen anden vej ud af vore vanskeligheder end gennem forskning i det, jeg kalder *primær symbolisering*, hvor erfaringsmatricerne – uden at registrere sondringen mellem affekt og forestilling – er dannet på basis af en primær logik, der udtrykker en minimal ubevidst semantik, hvor vi ville finde den psykoanalytiske retorik: gentagelsestvang, omvendning (forandring til modsætningen og omvendning mod individets egen person), anticiperende, spejling, inklusion, eksklusion, dannelse af komplementet, formidling mellem indre og ydre, fremkomsten af det mellemliggendes kategori, positionen mellem det samme og det andet, konstitueringen af bevægelige grænser, midlertidig opsplittning, skabelsen af erstatninger, opsætningen af skærme og *til sidst* projektiv identificering.” (Green 1977, s. 152).

I forbindelse med konstruktionen af et sådant ”affekternes sprog” bør man måske heller ikke glemme det, som alle ved, nemlig at følelser og affekter lettere knytter sig til lyde, bevægelser, billeder og toner end til ord og begreber.

Note: Jeg har selv oversat udenlandske citater og i nogle tilfælde foretaget terminologiske justeringer, når jeg har citeret fra eksisterende danske oversættelser.

LITTERATUR

- ANDKJÆR OLSEN, O. (1982) ”Refleksivitet og psykoanalyse”. *Psyke & Logos* 3: 261-82.
- ANDKJÆR OLSEN, O. (1983) ”Omkring Lacan/Laplanche-kontroversen”. *Kultur & Klasse* 47: 7-31.
- ANDKJÆR OLSEN, O. og KØPPE, S. (1981) *Freuds psykoanalyse*. København.
- ANDKJÆR OLSEN, O. og KØPPE, S. (1982) ”Tristanisme”. IN *Litteratur 83*. København.
- ARLOW, J. A. (1977) ”Affects and the Psychoanalytic Situation”. *International Journal of Psycho-Analysis* 58: 157-70.
- FERENCZI, S. (1930) ”Relaxationsprinzip und Neokatharsis”. *Schriften zur Psychoanalyse II*. Frankfurt am Main 1972.
- FERENCZI, S. (1933) ”Sprachverwirrung zwischen den Erwachsenen und dem Kind”. *Schriften zur Psychoanalyse II*. Frankfurt am Main 1972.
- FREUD, S. (1894a) ”Die Abwehr-Neuropsychosen”. *Gesammelte Werke I*.
- FREUD, S. (1900a) *Drømmetydning*. København 1982.
- FREUD, S. (1915c) ”Drifter og driftsskæbner”. *Metapsykologi 1*. København 1983.
- FREUD, S. (1915d) ”Fortrængningen”. *Metapsykologi 1*. København 1983.
- FREUD, S. (1915e) ”Det ubevidste”. *Metapsykologi 1*. København 1983.
- FREUD, S. (1916-17) *Forelæsninger til indføring i psykoanalysen*. København 1982.
- FREUD, S. (1918b) *Ulvemanden. Af en infantil neuroses historie*. København 1984.
- FREUD, S. (1920g) *Hinsides lystprincippet*. *Metapsykologi 2*. København 1983.
- FREUD, S. (1923b) *Jeg'et og det'et*. *Metapsykologi 2*. København 1983.
- FREUD, S. (1924c) ”Das ökonomische Problem des Masochismus”. *Gesammelte Werke XIII*.
- FREUD, S. (1926d) *Hemmung, Symptom und Angst*. *Studienausgabe VI*.
- GREEN, A. (1977) ”Conceptions of Affect”. *International Journal of Psycho-Analysis* 58: 129-56.
- GREENSON, R. R. (1967) *The Technique and Practice of Psycho-Analysis*. London 1981.

- GREENSON, R. R. (1978) *Explorations in Psychoanalysis*. New York.
- JACOBSON, E. (1953) "The Affects and Their Pleasure-Unpleasure Qualities in Relation to the Psychic Discharge Processes". IN R. M. Lowenstein (ed.): *Drive, Affects, Behavior*. New York.
- KLEIN, M. (1973) *Psykoanalyse af børn*. København.
- LACAN, J. (1973) *Det ubevidste sprog*. København.
- LAPLANCHE, J. (1980a) *Problématiques I. L'angoisse*. Paris.
- LAPLANCHE, J. (1980b) *Problématiques II. Castration – Symbolisations*. Paris.
- LAPLANCHE, J. (1980c) *Problématiques III. La sublimation*. Paris.
- LAPLANCHE, J. (1981) *Problématiques IV. L'inconscient et le ça*. Paris.
- LAPLANCHE, J. (1983) "Sproget og det ubevidste". *Kultur & Klasse* 47: 33-71. Oversat fra Laplanche 1981.
- LAPLANCHE, J. og PONTALIS, J.-B. (1964) "Fantasme originaire, fantasme des origines, origine du fantasme". *Les temps modernes* 215: 1835-68.
- LEWIN, B. D. (1965) "Reflections on Affect". IN M. Schur (ed.): *Drives, Affects, Behavior*. Vol. 2. New York.
- MASSON, J. M. (1984) *The Assault on Truth. Freud's Suppression of the Seduction Theory*. New York.
- RAPAPORT, D. (1953) "On the Psychoanalytic Theory of Affects". IN M. M. Gill (ed.): *The Collected Papers of David Rapaport*. New York 1967.